

УКРАЇНА В ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЯХ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО

У статті проаналізовано присутність української тематики в літературній спадщині Ю. І. Крашевського. Особливу увагу звернуто на романи «Баніт», «На королівському дворі» та «Божий гнів». Розглянуто питання їхніх джерел, образу козацтва та окремих персонажів. Зроблено висновки щодо місця українських подій в авторській концепції історичного розвитку Польщі.

Ключові слова: історичний роман, козацтво, Хмельниччина, тема боротьби за владу.

Artykuł jest poświęcony analizie obecności ukraińskiej tematyki w spuściźnie literackiej J. I. Kraszewskiego. Szczególną uwagę zwrócono na powieści «Banita», «Na królewskim dworze» i «Boży gniew». Rozpatruje się zagadnienia ich źródeł, kozackich postaci i poszczególnych bohaterów. Wnioski dotyczą miejsca wydarzeń ukraińskich w autorskiej koncepcji polskich dziejów.

Słowa kluczowe: powieść historyczna, Kozactwo, chmielnicyzna, temat walki o władzę.

This article analyzes the presence of Ukrainian themes in literary heritage by J. I. Kraszewski. Particular attention is drawn to the novels «Banit», «At the Royal Court» and «Wrath of God» Historical sources, Cossacks images and individual characters are investigated, conclusions about the place of Ukrainian events in the author's conception of the historical development of Poland are made.

Keywords: historical novel, Cossacks, Khmelnytsky, the theme of the struggle for power.

Якщо інтерес до селянських повістей Ю. І. Крашевського в українському літературознавстві завжди був значним, то до історичної романістики — значно слабшим. Можна навести лише нечисленні, дещо принагідні й аж ніяк не вичерпні розвідки, дотичні до досліджуваної проблематики [2; 3; 5; 7]. А проблема трактування польським історичним романом другої половини XIX ст. історії України (і тим більше — спільних сторінок) вимагає свого докладного вивчення, особливо на тлі тогочасного процесу формування української національної свідомості.

Ще на початку свого творчого шляху в 1838 році 25-річний літератор Ю. І. Крашевський звернувся до змалювання подій з історії Волині середини XVI ст. Йдеться про історичну драму «Гальшка», присвячену подіям довкола Гальшки Острозької — племінниці славнозвісного Василя Костянтина Острозького й однієї з фундаторок Острозької академії. Інші персонажі драми — князь Дмитро Сангушко й українська дівчина Молнія. Лише незначна частина подій відбувається в Острозькому замку і стосується примусового одруження Гальшки. У центрі письменницької уваги стосунки князя і простої дівчини, створення їхніх психологічних портретів: «Дмитро Сангушко виведений у драмі як підла, підступна і брехлива людина. (...) Його вірна подруга, українська дівчина-козачка — натура цілісна, самовіддана, жертвна» [1, с. 215–216].

Наступного разу Юзеф Ігнацій Крашевський звертається до історії Волині, видаючи «Мемуари Яна Дуклана Охоцького» (1857). Згадаймо, що поза діяльністю збирача пам'яток Ю. І. Крашевський, як всебічно обдарована особистість, виконував і роботу професійного історика, зокрема, у своїх наукових працях «Вільно», «Литва», «Мистецтво у слов'ян», «Польща в часи трьох поділів».

Серед багатющої спадщини історичних романів Ю. І. Крашевського (всього написано понад сто таких творів) більшість було створено за межами України і Польщі — на еміграції в Європі. У 1875 році він написав історичний роман «Король і Бондарівна» із використанням українського фольклорного матеріалу — пісні про Бондарівну. Однак фольклорний сюжет про занапащену долю і смерть молодої української красуні було перенесено на історичне тло: головною дійовою особою виступає останній польський король Станіслав Август Понятовський, який зустрічає Бондарівну під час своєї історично засвідченої подорожі до Канева в 1787 р. Генетичні зв'язки фольклорного першоджерела і його літературної обробки в історичному романі були вивчені Р. Кирчівим, який зробив такий висновок: «Народна пісня про Бондарівну відіграла роль генетичного ядра основної сюжетної колізії повісті, послужила моделлю для ряду її образів, підказала пись-

менникові цілий комплекс фабульних мотивів. Однак польський автор по-своєму розвинув, інтерпретував матеріал пісні: подав його на широкому тлі придворного середовища та українського оточення героїні» [5, с. 84].

У рамках зовсім іншого типу історичних романів Ю. І. Крашевський згодом знову звернувся до української тематики. Йдеться про добре відомий задум величезного розмаху, який полягав у створенні циклу романів про зовнішнє і внутрішнє життя Польщі протягом усього періоду її існування. Тут Ю. І. Крашевський сприймав минувшину Польщі як єдине ціле, тому план великої історії усіх таких романів варто сприймати в тісному зв'язку із загальним контекстом циклу «Історія Польщі», в якому планувалося достовірно і всебічно зобразити минуле і представити суспільству якомога об'єктивнішу правду. Ю. І. Крашевський, безсумнівно, прагнув художньо зобразити, цілісно проілюструвати у повістевому форматі всю вітчизняну історію. Це прагнення до цілісності, мабуть, зумовило вибір структурної основи циклу — династичної моделі (кожен історичний роман присвячено діяльності одного з монархів), яка стала хронологічним скелетом всієї монументальної картини. Тут було реалізовано й іншу незаперечну мету найпліднішого польського письменника — дидактичну: зробити узагальнення і висновки для сучасників і нащадків щодо основного сенсу польської історії.

Майже для всіх романів із циклу обрано ключові й драматичні історичні моменти, коли точиться боротьба за владу між різними претендентами. Відтак осердям історичного циклу Ю. І. Крашевського виступає проблематика королівської влади, авторитет якої ганьбили таємні домовленості на елекційному полі. Щоразу автор добирав серед історичного матеріалу факти, котрі розкривали деструктивну роль магнатства як головної дестабілізаційної сили, що послаблювала королівську владу [9, с. 71]. У романі «На королівському дворі» саме магнатські інтриги перешкоджають зміцненню королівської влади Владислава IV. За часів Яна Казимира діяльність скандаліста Радзейовського та деструктивна роль Марії Людвіки призводять до внутрішнього послаблення держави, яка змушена вести війну з козацтвом.

Дидактична письменницька настанова не призводить, як у Сенкевича, до героїзації національної історії. «Немає в його (Ю. І. Крашевського. — Р. Р.) повістевій спадщині жодного

твору, який би снував міражі величі й акцентував силу, велич, загарбницьку енергію або звеличував тріумфи польської зброї» [9, с. 73]. Настанови, які автор пропонує винести читачеві з минулого, полягають не у ствердженні краси польського лицарства чи переможної сили Речі Посполитої, її здатності звитязно долати будь-які труднощі, а в критичній оцінці тієї ролі, що відіграли польські можновладці. Наука для сучасників має плинути із невтішної оцінки минулого, його критичного переосмислення, а відтак і вироблення цілком нового підходу до влади та устрою держави.

У трьох своїх пізніх романах Ю. І. Крашевський звертається до історії козацтва. Цю своєрідну козацьку трилогію складають романи «Баніт» (виданий у 1885 р.), «На королівському дворі» (виданий у 1886 р.) і «Божий гнів» (виданий у 1886 р.), які створювалися в надзвичайно несприятливих для письменницької праці обставинах. Перший із них був створений у період слідства і судового процесу 1883–1884 рр. проти письменника за звинуваченням у шпигунстві на території Німецького Рейху (письменник жив в еміграції у Дрездені від 1863 р.). Два останні були написані під час півторарічного ув'язнення письменника у Магдебурзькій фортеці, яке почалося у травні 1884 р. «Божий гнів», завершений у Магдебурзі, став останньою книжкою, виданою за життя письменника.

Історичний роман «Баніт. Роман з часів Стефана Баторія» був виданий у 1885 році, хоча фрагмент першого варіанту був написаний ще 1843 року. Двома головними джерелами цього твору стали нарис А. Скальковського про історію останнього коша запорозького та фрагмент «Гербарію» Бартоша Папроцького [13]. Фактично більша частина першого тому присвячена саме козацьким пригодам Зборовського і написана у точній відповідності до подій, представлених Папроцьким і того загального враження, яке Ю. І. Крашевський, очевидно, зберігав від праці А. Скальковського.

Ю. І. Крашевський увиразнив роль оповідача — наочного свідка, учасника подій у козацькому фрагменті життєпису Зборовського, стилізувавши нарацію під шляхетський щоденник учасника походу, члена свити шляхтича. Однак є і відмінності: у Папроцького Зборовський — борець за християнську віру проти поганства, відданий син Речі Посполитої, якому часто доводиться стримувати бажання козаків вирушити проти татар і турків через те, що це могло б нашкодити

державним інтересам, викликати небажаний у час війни з Москвою додатковий конфлікт.

А в Ю. І. Крашевського — це свавільний, імпульсивний можновладець, заряджений духом авантюризму, однак у своєму егоїзмі він не позбавлений ані благородства, ані воєнного запалу, ані лідерського таланту. Для Зборовського гетьманування над козаками — частина плану виходу з тієї ситуації, що склалася для нього у Польщі після вироку баніції, а козацтво — знаряддя, за допомогою якого можна шантажувати правителів Польщі [11, с. 27]. Водночас новоявлений козацький ватажок у романі по-своєму дбає про державні інтереси, хоча ним керує тільки розрахунок [11, с. 65].

Варто наголосити, що з країнознавчого матеріалу наведено описи порогів, Дніпрових островів, зі звичаїв козацтва — відмову від приватної власності, родини, майнову спільноту, простий побут, достаток, козацькі ремесла, способи ведення бою, походів, лицарський дух, волелюбність, сувору дисципліну, примітивну зовнішність, поєднану із хитрістю, віру в характерництво. В цілому цей збірний образ видається позитивним, однак оповідача сповнює відчуття тривоги, недовіри, підкріплене свідченнями поляків, які служать серед козаків, ніби тут «що не лях — то ворог» [11, с. 51].

Безперечно, історичні романи Ю. І. Крашевського виконують дидактичні цілі, властиві всім без винятку польським історичним творам [9, с. 62–63]. Однак ми не помітимо ідеалізації ані Зборовського, ані козацтва. Навіть якщо джерела давали на це повне право; письменник свідомо намагається віднайти рівновагу, поглянувши на історію з іншого боку, відшукавши власний ключ до її об'єктивного розуміння.

Козацьку тематику Ю. І. Крашевський продовжує висвітлювати і в своєму наступному хронологічно романі «На королівському дворі: часи Владислава IV» (1886), де змальовано політику польського монарха в останні роки його панування. Україна і козацтво тут вже відіграють провідну роль, виступають одним із чинників внутрішньої політики. Важливим його джерелом був знайдений Ю. І. Крашевським у 1883 році в Парижі рукопис щоденника П'єра Десноєра, секретаря королеви Марії Людвіки, який протягом кількох років жив при польському дворі й ретельно записував свої враження. Наступні документальні джерела — це щоденник Альбрехта Станіслава Радзивілла та «Gościniec albo opisanie Warszawy» Адама Яжембського. Інформацію про ментальність і культуру епо-

хи він черпав із мемуарів Веспасіяна Коховського «Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza».

Добором джерел можна частково пояснити змістове наповнення роману, місцем дії якого часто служить королівський двір, а предметом опису — придворні стосунки. Із властивим Ю. І. Крашевському талантом відтворено характерні особливості епохи, докладно схарактеризовано рушійні сили, що творили велику політику того часу, проблеми, які нуртували різні верстви суспільства. Автор безжально викриває причини та прояви культурного, політичного, морального занепаду тогочасного суспільства напередодні Хмельниччини: зникнення лицарського духу в шляхти, розкоші, егоїзм, пиху магнатів, кожен з яких прагнув впливати на політику Речі Посполитої задля власної вигоди, стремління короля до абсолютної влади, політичні інтриги, боротьбу за вплив, затхлу придворну атмосферу і розпусту — все це створює понурий образ історичного моменту. З гіркою автор представляє ці ознаки суспільного розкладу, який вів Польщу до все більших нещастя і поразок і, зрештою, до катастрофи.

Ю. І. Крашевський і в цьому романі послідовно реалізує свою концепцію про верховну цінність сильної, єдиної централізованої влади, покликаної об'єднати різноплеменні території, та шкоду корисливих дій світських і духовних можновладців, продажних магнатів, зацікавлених здобуттям якомога більшого впливу і влади. Щоправда, історичний матеріал не дозволяє реалізувати її сповна, оскільки наміри короля Владислава IV, спрямовані на ослаблення магнатської та шляхетської опозиції за допомогою козацтва, губляться серед придворних інтриг та любовних походеньок. Хоча цілі монарха шляхетні, відсутня ідеалізація його особистості та політичних поглядів.

Головний його ворог — тогочасна політична система, в якій він був заручником свавільної шляхти та магнатів, що поволі перетворювалися на удільних князів. Однак у своєму прагненні до *absolutum dominium* король виступає не лише як егоїст і заколотник, а і як захисник інтересів Польщі, наводячи традиційні аргументи монархістів — про анархію та слабкість держави, доля якої у відповідальні моменти цілком залежала від колективних рішень сенату і сейму. У цій боротьбі протилежних тенденцій — монархістської і республіканської — жодній зі сторін автор не надає абсолютної переваги: здається, що

державний організм Речі Посполитої існує саме завдяки боротьбі цих протилежностей, які врівноважують і взаємодоповнюють одна одну, забезпечуючи стійкість політичної системи.

Козацтво планували використати як сліпе знаряддя боротьби в обидва боки: і проти Туреччини, і проти непокірної шляхти. У таємному листуванні король пропонує козакам спровокувати своїм самовільним нападом війну з Туреччиною. При цьому погоджується на зміцнення позиції козацтва на Україні, навіть за рахунок місцевої шляхти [12, с. 72]. У цей контекст цілком закономірно вписується наведена автором відома фраза короля у відповідь на скарги козаків щодо утисків: «Чи у вас шабель немає в руках?». «Козацький» погляд у романі представляють покозачений шляхтич Лясота Плаза та загадковий козак Парфен, яких після аскетичного військового побуту Січі вражає пишнота і розкоші польського панства: «Це все їм на погибель! Вони в цих розкошах, як сіль у воді, розм'якнуть і розчиняться, а ми їх колись жменями будемо брати» [12, с. 60]. У Лясоти з часом прокидається національна свідомість, а Парфен так резюмує відмінності між народами і причини тієї ворожості, що саме зароджувалася: «Ви тут усі наші вороги, бо ми народ селянський, а ви, панове, шляхта і князьки. Ви нас так само пестите і платите нам, як і татарам, і так само готові використати, а якщо трапиться нагода — вирізати всіх» [12, с. 374].

На сторінках роману «На королівському дворі» змальовано Київ середини XVII ст. як занедбане зубожіле місто, вкрите руїнами, як слідами колишньої слави [12, с. 417]. Здається, Ю. І. Крашевський на схилі свого життя вивів квінтесенцію трагедії колись могутнього руського народу, який після страхітливої ворожої навали на довгі століття потрапив у неволю. На тлі європейських краєвидів Варшави, розкошів польських магнатських палаців ця картинка столиці Русі була живим свідченням руїни цілого народу, який досі не може оговтатися від нищівних поразок. Не може не вражати таке глибоке, хоча, здавалося б, зазначене на полях, розуміння історичної долі українських земель. При цьому у романі немає жодних похвал польській великодержавності, культуртрегерських аргументів та націоналістичних акцентів, навіть завуальованих від царської цензури. Козацькі персонажі зображені без властивого, наприклад, для Сенкевича приниження. Їхній простий

побут свідчить не про культурну нищизну, а про військову звитягу. Ані в «На королівському дворі», ані в «Божому гніві» автор не звеличує мілітарних успіхів польської держави, навіть, здається, умисно уникає баталістики.

Звернувшись до теми Хмельниччини у романі «Божий гнів. Часи Яна Казимира», Ю. І. Крашевський не прагнув зміцнювати серця, але все ж таки підживлював гіпертрофовану й ущемлену національну гордість, наповнював серця співвітчизників марною й облудною надією на відновлення не просто національної польської держави, а великої польської імперії у кордонах Першої Речі Посполитої до поділів. Хоча не можна уявити собі кращого історичного матеріалу для зображення катастрофи, спричиненої расовою і релігійною нетолерантністю, але саме цей «гріх» своїх співвітчизників Ю. І. Крашевський художньо заперечує на сторінках роману.

Здається, у своєму наступному «українському романі» Ю. І. Крашевський наповнює напрацьовану у попередніх своїх творах схему придворної боротьби стереотипним набором мотивів щодо польсько-козацької війни. Противник Речі Посполитої був окреслений традиційно і для мемуаристики XVII ст., і для історіографії XIX ст., і для історичного роману (зокрема, Єжа і Сенкевича): п'яна юрба, збунтоване холопство, розгнущаний натовп. Апокаліптичні візії нелюдської жорстокості, щоправда, накреслені здебільшого у прямій мові персонажів і без надмірної деталізації, цілком відповідали наявному у тогочасному польському дискурсі Хмельниччини топосу перевернутого світу: «Кров лилася потоками, криниці заповнені трупами. Цілі ліси посаджених на палю стоять довкола містечок. Жоден дикий звір так не знущається над своєю жертвою» [10, с. 11]. Стереотипною видається також і характеристика основних дійових осіб: Ярема Вишневецький — руський воевода, єдиний знавець, пострах і досвідчений переможець козацтва, Кисіль — сенатор від Русі, русин, котрий, бажаючи примирення сторін, з обох боків був звинувачений у зраді, Ян Казимир — монарх-патріот, змушений вести боротьбу не тільки проти бунтівників, а й проти анархічно налаштованої й егоїстичної шляхти.

На початку введено атмосферу передчуття катастрофи — «країна у вогні», «dies irae», бурі та громи, судний день, та й сама назва роману «Божий гнів», — яке додатково посилюється невизначеністю стосовно особи майбутнього монарха. Мотиви Божого гніву звучать на самому початку твору при спробі осмислення причин

несподіваного для тогочасного польського суспільства порушення звичного порядку життя. Йшлося не тільки про вину шляхти перед повсталим українським народом, які, власне, і викликали народний гнів, а й про грошолобство, любов до розкошів, незгоду, непослух тощо, тобто занепад колишніх лицарських чеснот, яким пишалось шляхетство як ознаками своєї станової винятковості. Пробуджувати сумління береться таємничий шанований за своє благочестя шляхтич Бояновський: «У вас у серцях один егоїзм. Ви прагнете посад не для служби Речі Посполитій, а заради платні, звань домагаєтеся як оренди, від якої будете отримувати доходи. Солдат не слухає командування, гетьмани сваряться поміж собою. По домах незгода, на сеймах розбрат, перед ворогом і битвою непослух» [10, с. 99]. Здається, Ю. І. Крашевський цілком усвідомлено вводить аспект подвійності цього мотиву гріхів задля протиставлення відмінного їх розуміння: «Канцлер Радзивілл гноблення селян весь час згадував, інші закидали занепад лицарства» [10, с. 99].

Януш Радзивілл із його гострими характеристиками шляхетської спільноти є новим персонажем, котрий раніше не був дійовою особою в романах про козацько-польську війну (пор. Теодора Томаша Єжа «З бурхливої хвилі» і Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем»). У його висловах поєднуються обидва види гріхів: «Пиха, розпуста, утиски і гноблення вбогих — ось хто наступав на них» [10, с. 42]. Але у художньому світі роману позиція Радзивілла не залишається істиною в останній інстанції, а критично переосмислюється: інші представники шляхетського загалу прямо заперечують її слушність. Показовим є діалог у товаристві шляхти, який починається від зображення «дикості, жорстокішої від звірячої» та ірраціонального «безумства і сп'яніння від крові». Співрозмовникам видається несиметричною така відповідь на утиски, які могли мати місце з боку панів, тому селянське повстання вони сприймають як кару Божу за власне «неробство і пияцтво» [10, с. 176].

Ю. І. Крашевський в авторській ремарці з розумінням подає погляди вірної Речі Посполитій руської православної шляхти, яка домагалася для себе справедливості [10, с. 69]. Гасло релігійної рівності, вочевидь, Ю. І. Крашевський здатний був прийняти, однак феодальний класовий устрій у його патерналістському варіанті вважав непорушним. Наратор-автор на мовному рівні демонструє цілковите усвідомлення соціального підґрунтя конфлікту і його міжнаціо-

нального характеру. Ю. І. Крашевському вдалося уникнути поширеної польської помилки — не помічати окремих український народ у Речі Посполитій. Але навіть визнаючи національні відмінності між польським та українським народами й історичний факт панування одного над іншим, не вбачає нічого у цьому ганебного. Письменник, який із таким запалом викривав різноманітні вади польського національного характеру й історичні помилки, тут виявився сліпим до несправедливої політики Речі Посполитої щодо українського народу, пішов услід за стереотипним мисленням і вклонився міфу кресів, не помітивши колонізаторського характеру тогочасної політики щодо України-Русі. Адже цей «міф був потрібний для відновлення єдиної («інтегрованої») історичної (в межах 1772 р.), отже імперіалістичної і загарбницької, Польщі» [4, с. 34]. На жаль, щодо українського питання письменник не спромігся висловити більш цивілізований погляд, вийти із зачарованого кола уявлень мемуаристики XVII ст.

Зрештою, письменник концентрується не на військових діях і не на польсько-українському конфлікті, а на докладному висвітленні діяльності короля Яна Казимира, намагається збудувати психологічні портрети монарха та його найближчого оточення. Традиційно докладно для циклу «Історії Польщі» Ю. І. Крашевський описує політику королівського двору, зіткнення різноманітних приватних інтересів, події придворного життя, стосунки королівського подружжя, інтереси зовнішньої політики. Широко висвітлюються протилежні тенденції суспільно-політичного життя країни — абсолютистсько-монархічна й анархістсько-республіканська. Цей конфлікт був зумовлений, за Ю. І. Крашевським, національним характером поляків, сформованим їхнім географічним розташуванням на межі між Заходом і Сходом. Творчо застосувавши ідеї Гегеля, Ю. І. Крашевський виводив особливий дух польської історії як зіткнення, боротьбу і поєднання цих двох протилежних начал.

Ю. І. Крашевський цілком спокійно, без демонізації, змальовує наміри Хмельницького: «захопити країну, стати володарем Русі, заснувати для себе окреме королівство, яке на початок він готовий передати в опіку найменш небезпечному сусіду» [10, с. 126–127]. Хоча й з негативними акцентами, та письменникові фактично вдалося прочитати у намірах гетьмана українську мрію про власну державність. Обурення наратора натомість викликає встановлене відповідно до

Зборівської угоди розмежування між Україною та Польщею по Горині. Ю. І. Крашевський не впадає в істерію з приводу «віроломства» Хмельницького, не концентрується на мотивах «зради» козацтва, як Сенкевич у романі «Вогнем і мечем». Хмельницький є доволі типовим персонажем для циклу «Історія Польщі»: його поставлено в одну шеренгу з егоїстичними можновладцями Речі Посполитої, барвисто описаними на сторінках численних романів.

Власне кажучи, на сторінках «Божого гніву» вирішується суперечність між двома засадничими історичними ідеями, які склали, за Ю. І. Крашевським, основу концепції минулого Польщі. По-перше, письменник послідовно зображав внутрішні сили, які інтегрували територію Польщі, зміцнювали владу, силу і авторитет держави: королів, їхніх радників, мудрих політиків, сміливих і далекоглядних керівників (короля, Вишневецького, Радзивілла). Особливо виразно цю тенденцію посилює вибір драматичних історичних ситуацій: боротьби за владу, безкоролів'я, зміни династій, внутрішніх конфліктів. По-друге, повсякчасний осуд пись-

менника викликають деструктивні, відцентрові сили, які штовхають польську державу до хаосу, керуючись корисливими інтересами (козацтво на чолі з Хмельницьким). Часто у цій ролі виступали світські та духовні можновладці, магнати й аристократи, удільні князьки. «Важко заперечити, що цей цикл є звинуваченням проти феодалних угруповань, які підривали авторитет, силу і єдність власної країни. Симпатією ж оточує письменник народні й плебейські верстви, коли тільки може вивести їх на сторінки романів» [8, с. 475]. Мабуть, цією двоїстістю підходу можна пояснити і мінливість образу козацтва в окремих романах: від амбівалентного у «Баніті», позитивного в «На королівському дворі» до очорнення на сторінках «Божого гніву». Якщо при зображенні Самійла Зборовського козацтво виступає в ролі войовничого, часто некерованого союзника свавільного шляхтича, у часи Владислава IV воно зі своїми лицарськими чеснотами і простим побутом є протиположним до пишноти та морального розкладу найвищих верств суспільства, то за Яна Казимира — це відверто ворожа сила, яка загрожує єдності вітчизни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баженова С. Від романтизму до реалізму. «Українська школа» в польській літературі 20–90-х років XIX ст.: етапи діяльності, історія України в творчості її представників. Монографія / Стефанія Баженова. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2009. — С. 215–216.
2. Булаховська Ю. До проблеми сприйняття в Україні польської художньої прози XIX століття (Юзеф Крашевський, Генрик Сенкевич) / Ю. Булаховська // Романтизм: між Україною та Польщею / Ред. Р. Радішевський. Київські полоністичні студії. — Київ, 2003. — Т. V — С. 281–288.
3. Булаховська Ю. Л. Польський і український історичний роман XIX ст. / Ю. Л. Булаховська // Проблеми семантики, прагматики і когнітивної лінгвістики. Міністерство освіти й науки. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Збірник наукових праць. — К., 2006. — Випуск 10. — С. 34–38.
4. Дашкевич Я. Даніель Бовуа та вивчення історії польсько-українських відносин / Я. Дашкевич // Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). — Київ: Інтел, 1996. — С. 3–48.
5. Златогорський О. Ю. І. Крашевський про мисливство: реальність і символіка тематики / О. Златогорський // Проблеми славистики. — Луцьк, 2002. — Число 2–3. — С. 9–12.

6. Кирчів Р. Юзеф Крашевський і Україна / Р. Кирчів // Радянське літературознавство. — № 8. — К., 1968. — С. 75–85.
7. Ковальова В. Луцький замок очима Ю. І. Крашевського / В. Ковальова, О. Златогорський // Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne. — Zamość, 2004. — Т. II. — S. 185–188.
8. Danek W. Józef Ignacy Kraszewski. Zarys biograficzny / W. Danek. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. — 489 s.
9. Danek W. Powieści historyczne Józefa Ignacego Kraszewskiego / W. Danek. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1966. — 268 s.
10. Kraszewski J. I. Boży gniew. Czasy Jana Kazimierza / J. I. Kraszewski. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1987. — 427 s.
11. Kraszewski J. I. Banita. Powieść z czasów Stefana Batorego / J. I. Kraszewski. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1986. — 394 s.
12. Kraszewski J. I. Na królewskim dworze / J. I. Kraszewski. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1987. — 413 s.
13. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego / B. Paprocki. — Kraków, 1858. — S. 156–167.